

Сіроштан Т. В.,
канд. філол. наук, доцент
Корогод О. В.,
магістрант

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь, Україна

НАЗВИ ПОЧУТТІВ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Праслов'янська лексика становить основу словникового фонду кожної східнослов'янської мови, тому опис історії її окремих тематичних груп дописемного періоду (у тому числі й назв почуттів) сприяє встановленню характерних рис словникового складу сучасних слов'янських мов. Інтерес до всебічного аналізу мовних одиниць, що позначають внутрішній світ людини, постійно зростає (праці І. Дементєвої, В. Німчука, Л. Полноги, П. Селігея, В. Сташайтене, Н. Томи та ін.), однак на сьогодні спеціальних лінгвістичних досліджень про походження і розвиток цієї тематичної групи ще немає. Упорядкування і систематизація українських найменувань почуттів тісно пов'язані з їх діахронічним вивченням від праслов'янського періоду. Це зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

У лексичній системі української мови слова на позначення почуттів належать до активної лексики [1, с. 214] й утворюють лексико-семантичне поле, тобто «сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ» [1, с. 211]. Згідно зі «Словником української мови», почуття – це «психічні й фізичні відчуття людини», а також «здатність відчувати, сприймати навколишнє середовище» (СУМ VII 477). Отже, до аналізованого лексико-семантичного поля вчені відносять мовні одиниці, що вказують на внутрішні почуття людини, її душевний стан, емоції, відчуття, що пов'язані зі сприйняттям природного й соціального довкілля [3, с. 56].

Лексика на позначення почуттів неоднорідна за походженням, її велика кількість (поряд із найменуваннями предметів і явищ природи, тварин і комах, частин і органів людського тіла, спорідненості і свояцтва, назвами житла, продуктів харчування, знарядь праці тощо) сягає праслов'янського періоду мовної єдності, лексикон якої складається зі слів, успадкованих із індоєвропейської прамови та слів, що виникли на базі праіндоєвропейських коренів у результаті словотворчої праці праслов'ян, а також незначної кількості запозичень [2, с. 15]. Згідно з нашими спостереженнями, лексико-семантичне поле назв почуттів праслов'янської мови охоплює іменники, які об'єднані семою "почуття", що відображає позитивні й негативні емоційні стани людини, а також фізіологічні й психічні відчуття людини.

Назви фізичних відчуттів, відомі українській мові, та такі, що вже не вживаються на сучасному етапі її функціонування, становлять кількісно розвинену групу лексики праслов'янської мови, наприклад: **bъdrostь* (ЕССЯ III 111) "батьорість"; **bъdrota* (ЕССЯ III 111) "те саме"; **čutъje* (ЕССЯ IV 136) "слух; відчуття; чутливість"; **drěmavica* (ЕССЯ V 108) "дрімота, сонливість"; **drěmota* (ЕССЯ V 109) "те саме"; **drěmъ*, **drěma* (ЕССЯ V 109) "те саме"; **gluxostь* (ЕССЯ VI 145) "глухість"; **gluxota* (ЕССЯ VI 145) "те саме"; **goldъ* (ЕССЯ VI 199), **goldь* (ЕССЯ VI 200) "голод"; **gorъčina* (ЕССЯ VII 53), **gorъkostь* (ЕССЯ VII 55) "гіркота"; **koltь* (ЕССЯ X 159), **koltъje* (ЕССЯ X 159), **kolь* (ЕССЯ X 159) "біль, поколювання"; **kyselina* (ЕССЯ XIII 270) "кислий смак"; **kyselь* (ЕССЯ XIII 271), **kys(b)lina* (ЕССЯ XIII 274), **kys(b)lota* (ЕССЯ XIII 275) "те саме"; **loma* (ЕССЯ XVI 12) "відчуття ломоти в тілі"; **lomonь* (ЕССЯ XVI 20) "ломота в костях, суглобах"; **lomota* (ЕССЯ XVI 21) "ломота, біль"; **lbgoba* (ЕССЯ XVII 65) "полегшення (від хвороби, болю)"; **otъvorta*, **otъvortь* (ЕССЯ XXXIX 116) "відраза" та ін.

За нашими даними, у праслов'янській мові виділяється також значна за обсягом група

найменувань психічних відчуттів, станів людини. З позитивним емоційним забарвленням виступає іменник **l'uby*, **l'ubъve* (ЕССЯ XV 185) "любов", пор. *любов* (СУМ IV 564) "почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, кохання; почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь, шанобливе ставлення; інтерес, потяг, пристрасть до чого-небудь". Схоже значення мають спільнокореневі слова **l'ub(j)enъje* (ЕССЯ XV 169) "любов, ласкавість, доброзичливість, відданість"; **l'ubostъ* (ЕССЯ XV 178) "любов, доброта"; **l'ubota* (ЕССЯ XV 179) "відчуття задоволення, захоплення"; **l'ubъje* (ЕССЯ XV 187) "любов"; **l'ubъstvo* (ЕССЯ XV 188) "любов"; **l'ubъža* (ЕССЯ XV 189) "любов". Позитивні емоційні стани людини передають також наступні лексеми: **bolgostъ* (ЕССЯ II 173) "доброта, добродушність"; **bolgota* (ЕССЯ II 173) "те саме"; **čajazнь* (ЕССЯ IV 11) "надія"; **čudo* (ЕССЯ IV 128) "здивування"; **divo* (ЕССЯ V 34), **divъ* (ЕССЯ V 35) "здивування"; **dobrina* (ЕССЯ V 41) "доброта"; **dobrostъ* (ЕССЯ V 43) "те саме"; **dobrota* (ЕССЯ V 41) "те саме"; **dorgostъ* (ЕССЯ V 76) "радість; задоволення"; **dъrзostъ* (ЕССЯ V 228) "сміливість"; **xorbrostъ* (ЕССЯ VIII 71) "хоробрість"; **xotěньje* (ЕССЯ VIII 83) "бажання, воля"; **xotjъ*, **xotja* (ЕССЯ VIII 85) "те саме"; **xotъ* (ЕССЯ VIII 85) "бажання"; **lagoda*, **lagodъ*, **lagodъ* (ЕССЯ XIV 13) "відчуття спокою"; **laska* (ЕССЯ XIV 36) "ніжність, ласкавість, любов"; **lěтъньstvo* (ЕССЯ XV 25) "довір'я, доброта"; **otъtuxa*, **otъtuxъ* (ЕССЯ XXXIX 25) "втіха; полегшення" тощо.

Негативні емоції в праслов'янській мові позначалися словами **l'utъ* (ЕССЯ XV 237) "відчуття роздратування, злості, гніву", пор. *лють* (СУМ IV 575) "те саме, що лютування; почуття роздратування, злості, гніву"; **l'utostъ* (ЕССЯ XV 227) "суворість, жорстокість, гнів"; **l'utъba* (ЕССЯ XV 237) "гнів, лютість"; **gneвъ* (ЕССЯ VI 169) "гнів", пор. *гнів* (СУМ II 94) "почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування"; **jarostъ* (ЕССЯ VIII 175) "лютість, гнів", пор. рідко вживане в сучасній українській мові *ярість* (СУМ XI 648) "те саме, що лютість"; а також спільнокореневі **jarizna* (ЕССЯ VIII 175) "злість"; **jarota* (ЕССЯ VIII 175) "лютість, гнів". Інші найменування вказують на такі негативні емоції, як страх, злість, печаль тощо: **bojazнь* (ЕССЯ II 165) "боязнь, страх", пор. *боязнь* (СУМ I 224) "почуття страху; побоювання, неспокій, викликані ким-, чим-небудь"; **buta* (ЕССЯ III 102) "погорда, зарозумілість, пихатість"; **čьrtъ* (ЕССЯ IV 164) "ненависть, ворожість"; **dosada* (ЕССЯ V 80) "нудьга"; **gor'e* (ЕССЯ VII 40) "горе, нещастя; смуток"; **gorъčina* (ЕССЯ VII 54) "скорбота"; **grustъ* (ЕССЯ VII 155) "відраза; смуток; сум"; **gryzota* (ЕССЯ VII 160) "турбота; смуток"; **gryža* (ЕССЯ VII 161) "стурбованість, занепокоєння; смуток"; **gъrdoba* (ЕССЯ VII 205) "гордість"; **gъrdostъ* (ЕССЯ VII 206) "гордість, зверхність"; **gъrdota* (ЕССЯ VII 205) "гординя"; **gъrdyni* (ЕССЯ VII 205) "гордість, зверхність, гординя"; **gydъ* (ЕССЯ VII 220) "відраза"; **хytrina* (ЕССЯ VIII 161) "хитрість"; **хytrostъ* (ЕССЯ VIII 162) "хитрість"; **koběньje*, **kobjěньje* (ЕССЯ X 88) "(погане) передчуття"; **krъčina* (ЕССЯ XIII 21) "печаль, злоба, гнів"; **krъtina* (ЕССЯ XIII 30) "жорстокість"; **krъtostъ* (ЕССЯ XIII 33) "те саме"; **lękota*, **lęкъ*, **lęka*, **lęča*, **lęчь* (ЕССЯ XV 63) "страх, переляк"; **lixota* (ЕССЯ XV 95) "злість" тощо. До праслов'янських слів прагерманського походження вчені відносять іменник **lъstъ* (ЕССЯ XVII 97) із негативним значенням "хитрість, обман, лесть" [2, с. 27], пор. також спільнокореневе **lъstъba* (ЕССЯ XVII 99) зі схожою семантикою.

Часто трапляються найменування, що поєднують у своєму значенні відчуття фізичні і психічні. Такий розвиток семантики відбувався, певне, у зв'язку з розширенням значення, переносного вживання слова. Наприклад, назви, пов'язані з дієсловом **bol'ěti*: **bolika* (ЕССЯ II 175) "біль"; **bol'estъ* (ЕССЯ II 187) "біль; скорбота, печаль, турбота"; **bol'ězнь* (ЕССЯ II 190) "біль"; **bol'etъкъ* (ЕССЯ II 191) "біль"; **bol'ь* (ЕССЯ II 191) "біль; скорбота, страждання". Інші найменування цього типу: **bridъkostъ* (ЕССЯ III 27) "гіркота; тривога, неприємність"; **gor'estъ* (ЕССЯ VII 41) "гіркота; прикрість"; **grudъ*, **gruda* (ЕССЯ VII 153) "нудота, відраза"; **l'utežъ* (ЕССЯ XV 221) "ідкість, гострота; гнів"; **l'utina* (ЕССЯ XV 224) "ідкість, гострота; гнів" та ін.

Привертають увагу дериваційні особливості найменувань почуттів, більшість із яких уже в праслов'янській мові мають тенденцію до творення за допомогою матеріально не вираженого форманта, суфіксів *-ostъ*, *-ъstvo*, *-ota*, *-ъje* та ін. Вивчення словотвірної структури слів аналізованої

тематичної групи становить перспективу подальших наукових досліджень.

Таким чином, уже в праслов'янській мові іменники на позначення почуттів, емоцій людини, її внутрішніх станів і процесів – це значна за обсягом, різноманітна за семантикою лексична підсистема. Обстежені джерела фіксують найменування фізичних відчуттів людини (*дрімота, глухота, голод, ломота, гіркота*), лексеми на позначення позитивних емоцій і станів (*любов, доброта, ласкавість*), а також ті, що виражають негативні почуття (*лють, гнів, боязнь, нудьга, турбота*). Більшість таких найменувань продовжує активно використовуватися і в сучасній українській мові.

Умовні скорочення назв джерел

СУМ Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–39. – М. : Наука, 1974–2014.

Список використаних джерел

1. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 368 с.
2. Німчук В. В. Праслов'янська лексика / В. В. Німчук // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 15–28.
3. Тома Н. М. Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Михайлівна Тома. – К., 2011. – 227 с.